

Martinek, Libor

K reflexi regionalismu v české literární vědě : památce prof. Josefa Hrabáka

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. V, Řada literárněvědná bohemistická. 2004, vol. 53, iss. V7, pp. [85]-97

ISBN 978-80-210-4396-1

ISSN 1213-2144

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/104911>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

LIBOR MARTINEK

K REFLEXI REGIONALISMU V ČESKÉ LITERÁRNÍ VĚDĚ

Památce prof. Josefa Hrabáka

Jedním z úkolů literární historie je sledování projevů regionalismu v české kultuře a zvláště v literatuře. Jakou povahu mají dosavadní výkony naší literárněvědné regionalistiky?

Regionalismus v širokém smyslu slova existuje od počátku našich kulturních dějin, typické znaky regionalismu najdeme například ve staročeské literatuře. Touto problematikou se ostatně zabýval Josef Hrabák (3. 12. 1912 – 6. 8. 1987), který ovšem vytváří pojem „regionalita“ jako pojem nadřazený regionalismu, jenž je vhodný zejména pro starou dobu, kdy se celistvost kulturního života teprve vytvářela. „Termín regionalita označuje v mém pojetí krajevou rozrůzněnost vůbec, tj. takovou rozrůzněnost, kde protiklad centra a regionálních středisek nemusí existovat, takže všechna střediska mohou stát i na stejné úrovni nebo – i když je pocíťována hierarchie – nemusí se vyvinout kulturní centrum v tom smyslu, že by dávalo ráz kulturnímu životu celé společnosti.“ (HRABÁK 1962: 71)

Podnětnost zmíněné Hrabákovy studie pro literární historii zdůraznil Oleg Sus v recenzi otištěné v brněnském měsíčníku *Host do domu*. (SUS 1963: 42) Regionalita nejen předchází regionalismus historicky, ale regionalismus se stává zvláštním případem regionality. Hrabákovy názory doplnil Václav Bok, který na základě rozboru zlomků *Alexandreidy* nalezených v jižních Čechách uvažoval o rozvinutém literárním životě i zde. (BOK 1984: 90) Eduard Petřů ve studii *Celonárodní a regionální literatura ve středoevropském kontextu* odmítá představu, že pojmy centrální a celonárodní jsou identické v tom smyslu, že literatura vznikající v centru příslušné země má téměř automaticky šanci stát se produkcí, která má celonárodní dosah. Právě z dějin starší literatury vyplývá, že existovala nejen pluralita kulturních center, ale že vůdčí postavení nemuselo mít vždy politické centrum země. Pro středověkého autora bylo důležité při hodnocení dobových literárních pramenů množství informací a to, co bychom mohli označit jako jejich hustota, jinými slovy kondenzovanost textu. Regionální tvorba ve středověku zřejmě existovala, ale byla jinak vnímána. (PETŘŮ 1997: 45–51)

Autoři *Teorie literatury* (7. vyd. 1970) René Wellek a Austin Warren si kladli otázku vztahu literatury národní a obecné (Paul van Tieghem užívá termínu „gene-

rální“), přičemž si uvědomili, že při uplatňování postupů srovnávací a generální literatury by se nemělo zanedbávat zkoumání národní literatury. Kromě toho v každé národní literatuře vznikají podobné problémy s určením přesného podílu oblasti a měst na literární produkci. (WELLEK – WARREN 1996: 72–73) E. Petru se pod vlivem této myšlenky domnívá, že podobný (komplikovaný) vztah, jaký se uplatňuje ve vztahu národní a obecné literatury, existuje i mezi literaturou regionální a celonárodní. „Obdobně jako vstup české literární produkce do evropského kontextu byl komplikován fyzickou dostupností rukopisné literatury, také začlenění regionální literatury, kterému v této době [tj. ve středověku, pozn. aut.] nebránil předsudek o nižší hodnotě regionální tvorby a nestála v cestě jazyková nesrozumitelnost díla, bylo právě touto skutečností limitováno.“ (PETRŮ 1997: 47)

Úvahy o regionalismu ve starší české literatuře také nelze oddělovat od úvah o regionalismu vůbec, neboť s celkovou problematikou souvisí geneticky i logicky.

Okolnost, že se diskutuje o prvcích regionalismu ve středověké literatuře, však ještě nehovoří ve prospěch regionalismu jako složitého problému současné literární teorie a praxe. Lokální jazykové či faktografické prvky ve středověkých literárních památkách svědčí spíše o počínající decentralizaci tvůrčích aktivit a o jejich rozvoji v regionech.¹

Na regionální dělení země měly v jednotlivých etapách historického vývoje vliv různé podmínky. V etapě rané státnosti, v době poměrně velké závislosti na okolní přírodě, nabývalo největšího významu překonávání překážek geografického podloží. Tehdy vznikaly geografické regiony. V etapě rozvoje vrcholného feudalismu měly na regionální dělení vliv vlastnické domény (panství). V etapě rozvoje kapitalismu stále větší roli sehrávala nová centra průmyslové výroby. Etapě vývoje za socialismu dominoval administrativní region.

K situaci regionů v české literatuře bychom mohli připojit dvě poznámky. První je historická. Koncepce dějin české literatury, která vycházela z jednotného modelu dějin starší a novodobé literatury, vedla k jistým historickým zkreslením. Starší česká literatura existovala často jako přetržitý systém enkláv, přičemž jednotlivé enklávy vytvářely četné systémové vztahy v rámci střeoevropské, německé a evropské literatury. Přitom právě existence české středověké literatury v enklávách, které předpokládají víceúrovňový systém, jí pomohla přežít. To v období romantismu umožnilo vytvořit jednotný, integrální systém české literatury.

Druhá poznámka se týká koncepce literárního systému, jehož tvořivost spočívá v komplexních sítích vztahů mezi jednotlivými literárními regiony.

Pokud běží o druhou polovinu 20. století, pak po skončení kulturně-společensky plodného desetiletí šedesátých let, kdy se literární život v českých zemích (i na Slovensku nebo v Polsku) rozvinul na určité regionální úrovni, došlo u nás v 70. letech k jeho absolutní centralizaci, jejímž efektem byla kulturní rigidita. Tento jev se nepochybně i literárněhistoricky takto zhodnotí. Současná česká literatura pak připomíná šípkovou Růženku, která se z letargie normali-

¹ Ze zahraničních badatelů se problematikou regionalismu v pozdním středověku zabýval například J. KÖHLER v práci *Studien zum Problem des Regionalismus im späten Mittelalter*. Würzburg, (vl. nákladem autora) 1971. 2 svazky. I. 280 s., II. 108 s.

začného dvacetiletí pomalu probouzí ke zvýšené aktivitě ve svých periferních oblastech. Nyní půjde o to, aby se regiony neomezily na jednosměrné vnější vazby a vnitřní vztahy, aby se pasivně pouze nepřizpůsobovaly centru. Kýženým jevem by se měla stát „unita multiplex“, jednotná, ale vnitřně bohatě diferencovaná a mnohotvárná literatura, která nebude existovat jenom jako řada ojedinelých výkonů, ale i jako dynamický literární systém. A to je problém rozlehlosti vnitřních regionů jednotlivých autorů, jejich životních regionů, ale i vztahu k regionům topografickým.

Vraťme se však zpátky do oblasti literární historie, k počátkům regionalismu v novodobé české literatuře.

Zřetelné stopy projevu regionalismu v české literatuře 17. a 18. sledoval Karel Palas. Již v 16. století se vytvářela kulturní centra mimo Prahu, aniž by upadala do provincialismu. Po bitvě na Bílé hoře a v souvislosti s úsilím o rekatolizaci venkovského obyvatelstva bývají v literatuře určené nižším vrstvám vyzdvihovány místní jevy. „Krajové a místní zvláštnosti se neomezily jen na literaturu určenou k rekatolizaci (tvorba homiletická, propagační), ale zasahují i do ostatních oblastí písemnictví, kde se na literární tvorbě podílejí částečně i laikové. Lze jej dobře sledovat i na literatuře historické.“ (PALAS 1958: 419) S rozvojem regionalistických tendencí v literární tvorbě tohoto období souvisí i snaha spisovatelů vydávat svou tvorbu ve vlastním působišti nebo v jeho blízkém okolí. (PALAS 1958: 418) K. Palas však upozorňuje v jiné své práci na to, že mezi novodobou regionální literaturou a krajovým rozrůzněním slovesné tvorby ve starších obdobích jsou některé zásadní rozdíly, a proto není vhodné oba jevy ztotožňovat: „[...] regionalismus v běžném dnes pojetí je myslitelný až v době, kdy byl dokončen proces formování novodobého národa, může se rozvinout teprve tehdy, až existuje soubor obecně dostupných kulturních hodnot pojímaných příslušníky národa jako zvláštní, vyšší struktura. [...] Literární dílo v starších vývojových etapách bylo vlivem hospodářského partikularismu, v důsledku ostrých přehrad sociálních, reflektujících se pochopitelně i v oblasti kulturní, a v neposlední řadě i zásluhou značné členitosti ideologické nadstavby zapojováno do podstatně jiných souvislostí než dílo nové doby. Ztotožnění novodobého regionalismu s krajovým členěním slovesného dění v starších obdobích tedy není správné, neboť spojuje pouze na základě vnější podobnosti jevy jak svou podstatou, tak i svým vznikem výrazně odlišné.“ (PALAS 1964: 80)

Ještě dále do minulosti šel Viktor Viktora, který se v recenzi výboru básní Simona Boučka-Fagella, jež vydal Josef Hejnic, zmínil o možnostech regionalismu v období 16. století. Pro regionální citění této doby může hovořit existence městských škol jako výrazných kulturních mimopražských center, vnitřní autonomizace feudálních držav v důsledku znovuupevnění feudalismu, snaha o zdůraznění funkce měst v tehdejší vnitropolitickém kontextu nebo příležitostně básně věnované určitému místu. (VIKTORA 1980: 247) Své myšlenky na toto téma V. Viktora rozvedl ve studii *Regionalita v literatuře českého humanismu?* Uvažuje v ní o vzniku regionálního citění v souvislosti s novým chápáním prostoru v renesanci. (VIKTORA 1997: 75–79) Další úvahy týkající se této oblasti uveřejnil Josef Hejnic. Na základě široce koncipovaného studia, do něhož zařadil analýzu městských

kronik i dochovaných knihoven, došel v publikacích *Českokrumlovská latinská škola v době rožmberské* (1972) a *Latinská škola v Plzni a její postavení v Čechách* (1979) k závěrům o regionální odlišnosti jižních Čech a Plzně.

Počátky regionalistických idejí v české krásné literatuře lze sledovat nejspíše až s přelomem 19. a 20. století, čemuž v politické rovině předcházely regionalistické snahy o emancipaci v rámci absolutistického systému. V přechodové etapě vývoje literárního procesu, který už ukončil svoji obrozeneckou emancipaci a vstupuje do moderního období své existence, sledujeme mnohost uměleckých koncepcí a značný tvůrčí elán spisovatelů. Je to období kvalitativní diferenciacce soudobé tvorby, charakteristické nástupem průbojných děl českého naturalismu a kritického realismu.

První náznaky teoretického zájmu o regionalismus (zde se dostáváme na půdu české regionalistiky, kterou chápeme jako disciplínu, která se teoreticky zabývá problémy regionalismu) přicházely z Moravy. Byly to stati P. I. Tauera a Františka Roháčka v *Literárních listech* z roku 1883.² P. I. Tauer nazval svou studii *Otázka literárního středu na Moravě*. F. Roháček na ni reagoval. Dalším hlasem byl článek Leandra Čecha *O úkolu krásné literatury české na Moravě*,³ v němž byla moravské provenienci uměleckého díla připisována důležitost, ale současně byla zdůrazněna nedílnost sepětí moravské tvorby s českou. Rovněž první monografie o regionální literatuře vznikla na Moravě. Když v létech 1910–1911 pracoval Miroslav Hýsek na své habilitační práci *Literární Morava v letech 1849–1885* (Praha 1911), věděl, že půjde o část úplných dějin české literatury na Moravě. Je zvláštní, že tvůrce zatím jediných dějin české literatury rozsáhlého a značně různorodého regionu, jakým byla historická Morava, nevyložil kriteria, podle nichž vybíral osobnosti a díla pro svoji práci.

V meziválečném období se také vymezovaly základní teoretické koncepce regionalismu zřejmě v souvislosti s evropským zájmem o tento problém. Podpurný argument podávají základní meziválečné encyklopedie *Meyers Lexikon 10* (1929), *Larrouse du XXe siècle 5* (1932), *Der große Brockhaus 15* (1933) i *Enciclopedia Italiana 28* (1935–1944), které toto heslo uvádějí. Anglické a sovětské encyklopedie se jím nezabývají. Pro českou encyklopedickou literaturu je charakteristický podobný vývoj. Riegrův *Slovník naučný* ani *Ottův slovník naučný* heslo regionalismus nezařazují. Teprve meziválečné encyklopedie, např. *Nový velký ilustrovaný slovník naučný* (sv. 15, 1931), *Masarykův slovník naučný* (sv. 6, 1932), *Ottův slovník naučný nové doby* (sv. 5, 1, 1938), už daný pojem vykládají.

Podnětně o regionalismu uvažoval Miloš Weingart, když při výkladu literárně historických metod uváděl metodu literárně-zeměpisnou zdůrazňující vztah literárního kontextu k regionálním prvkům i podmínky ovlivňující spisovatelův tematický výběr a hodnocení.⁴

² *Literární listy*, 1883, č. 4, s. 1, 9, 17, 21, 36.

³ *Zora*, 1885, č. 3, Olomouc, s. 23.

⁴ M. WEINGART, „Problémy a metody české literární historie“, in *Sborník filozofickej fakulty univerzity Komenského v Bratislave 1*, Bratislava – Martin, 1922, č. 12, s. 19.

Diskusi o regionalismu podnítl filozof, docent Masarykovy univerzity Josef Ludvík Fischer. V průběhu léta a podzimu 1926 rozeslal kdyňský advokát a předseda osvětového spolku J. Štěpánek 208 dopisů. Byly určeny jednak známým osobnostem kulturního a společenského života, jednak redakcím 126 periodik. Dopisy obsahovaly čtyři otázky formulované J. L. Fischerem: 1/ Jaký jest význam regionalismu? 2/ Jaká nebezpečí v sobě chová? 3/ Jaký by měl být program regionalistické činnosti vůbec? 4/ Jaký [by měl být] speciální program regionalistické činnosti chodské? Odpovědi na „Anketu o regionalismu“ byly publikovány ve třetím ročníku revue *Jihočeský přehled* (1928, č. 2 – 3) a v publikaci *Anketa o regionalismu* (Kdyně 1928, s rekapitulací a interpretací celé akce z pera J. L. Fischera). V ní se objevila problematika vztahu centra a regionu (případně centra a periferie).⁵ Ke kdyňské anketě se vrátil roku 1968 František Povolný brožurou *O regionalismu* (KKS Brno), v níž přetiskl některé příspěvky a přidal tematicky podobné studie mj. Karla Čapka a Bedřicha Václavka. (Je pozoruhodné, že oživení kdyňské ankety Povolný přikládá v kontextu 60. let 20. století stejnou důležitost jako znovuoživení pozornosti meziválečné avantgardě.) Ze závěrů kdyňské ankety vyšel devět let po jejím zveřejnění literární historik a kritik Bedřich Slavík ve své knize *Regionalismus a literatura* (Domažlice 1937). Pokouší se v ní vymezit specifika českého regionalismu (v porovnání s francouzským a německým) a uchopit jej jako „literární směr“. B. Slavík sice volil pojmy „regionální“ a „kmenová“ tvorba, jenomže do obou skupin řadil tvůrce zcela mechanicky, nikoliv podle kvalitativních měřítek, ale podle původu: jako kmenovou tvorbu označoval díla rodáků, za regionální považoval tvorbu

⁵ Například V. MATHESIUS považoval „za nutnou takovou decentralizaci našeho kulturního života, aby každá oblast měla své vyspělé kulturní středisko, dobře dostupné a opatřené školami“ (s. 12). Podle něho život v každé oblasti má vyrůstat z vlastních podmínek, decentralizace by měla podnítit produktivnost, neměla by však narušit jednotu národní kultury. A. PRAŽÁK zastával názor, že by kultura z centra měla pronikat do regionů a tam [by měla, pozn. L. M.] regenerovat (s. 25). Arne NOVÁK kladl na regionalismus požadavek větší míry sebekritičnosti a náročnějších měřítek: „Zdravý jihočeský regionalismus by svého krajanu Holečka nevelebil bez poměrnosti jako největšího českého prozaika, nýbrž by ho kritizoval podrobněji, poučeněji, důvěrněji, než by dovedl kritik pražský neb brněnský, ježto lépe zná látku, již Holeček zpracoval, lépe rozumí poměrům, z kterých vyšel“ (s. 29). Naproti tomu J. HERBEN prosazoval důsledně centralistickou koncepci a v regionalismu spatřoval nebezpečný zárodek separatismu (s. 14). Požadavek důslednosti v estetických nárocích na uměleckou tvorbu formuloval sám J. L. FISCHER: „Je zásluhou do úmoru obětavé práce předchozích – řekněme – buditelských generací, že kulturní úroveň českého národa je jednou z nejvyšších v Evropě. Přihlédneme-li však k ní blíže, shledáme, že ve svém jádře je více receptivní než tvořivá, a pokud je tvořivá, že se její tvorba vyčerpává po výtce nižšími formami organizační činnosti. [...] Nemožno opomenouti ještě jednu otázku, týkající se postulatů krajového zbarvení, resp. krajové specifického rázu regionalistické kulturní tvorby. Mnohdy bývá chápána tak, že výběrem motivů, zdůrazňováním krajoových zvláštností (tjeba dialektických) i krajoové tradice jest teprve zcela splněn požadavek regionalistické tvorby. Zdůrazněme proti tomu, že toto chápání je ryze vnějškové; že motiv nikdy nerozhoduje o hodnotě díla a že je věcí celkem podružnou, že být vědomě a chtěně krajoovým je stejně tak málo možné jako být chtěně »národním«. Krajoově, národně atd. specifický ráz tvorby může být a je vždy spíše bezděčným následkem než zamýšleným cílem“ (s. 48–57).

„přichozích“, tj. ostatních umělců působících v regionu, z něhož nepocházejí. Teze o kmenovém písemnictví navíc evokují názory německého regionalisty Josepha Nadlera, který sledoval specifikum literárního vývoje německých „kmenů“ a zemí. Při konkrétní aplikaci zvoleného paradigmatu se Slavík dostával do rozporu se svými názory, když např. do kontextu Moravského Slovácka chtěl organicky zařadit Jaroslava Durycha a Boženu Benešovou. Praktickým řešením otázek z této knihy je pak několik Slavíkových literárněhistorických publikací – mj. *Písemnictví na Litovelsku* (1937), *Hanácké písemnictví* (1940), *Písemnictví na Moravském Valašsku* (1947) a soubor esejů *Kořeny* (1944).

V souvislosti s úvahami o smyslu národního obrození se pokusil F. Strejček posunout počátky českého regionalismu do národního obrození ve studii z r. 1940 *Počátky literárního regionalismu v Čechách*.

Jako zásadní se objevovala otázka vztahu centra a regionu, pozitivní funkce regionalismu jako protiváhy centralismu a současně jeho přínos kulturní a společenské situaci (I. A. Bláha, K. E. Sokol, E. Rádl, J. L. Fischer v kdyňské anketě). Své kritické výhrady ke kulturnímu centralismu formulovali v samostatné publikaci F. Pelikán⁶ a J. L. Fischer⁷, v níž se autor jednak zabývá vztahem centra a provincie a jednak formuluje nové úkoly pro regionalismus.⁸

Někteří autoři postřehli negativní rys, který mohl zavádět regionalismus na scesti, kdyby se stal živnou půdou pro růst nepodloženého sebevědomí a ustrnutí v uspokojenosti průměru. Na možný prúník maloměšťáctví a provincialismu upozornil v těchto souvislostech A. M. Píša.⁹

Byla také nastolena otázka perspektiv regionalismu, jež se spojovaly s jeho možnostmi přispět kulturnímu a společenskému vývoji národního celku. K. Čapek uvažoval o demokratizační funkci regionalismu, o jeho možnostech zachování tradice, intenzivnějšího prožívání současnosti i pro anticipaci budoucnosti.¹⁰ Méně jasné bylo pojetí J. Kohna, jenž hovořil o asimilační funkci regionalismu, kterou může být kulturní vývoj zbaven stagnačních prvků. Kohnově chápání problému příliš rozšiřovalo vliv regionalismu na oblast literárního i společenského vývoje.¹¹ Tyto podněty se projeví i v dřívější studii, která

6 F. STREJČEK, „Počátky literárního regionalismu v Čechách“, in *Strážce tradice*. Praha – Olomouc, 1940, s. 288.

7 J. L. FISCHER, *Kultura a regionalismus*. Brno 1930

8 „Provincii chtěly by [autorovy úvahy, pozn. aut.] ujistiti, že není tak chudá, jak sama ráda si namlouvá; a že je nejen třeba, nýbrž i možno v ní kulturně žít i tvořit; [...] Regionalismu pak chtěly by ukázati, že vedle úkolů, které vzal již na sebe, existují ještě jiné, neméně důležité, [...] protože umožňují a umožní zdárné rozvíti jeho činnosti: mluvíme programové budování kulturní autority, která by mu nejen byla zdatnou oporou, ale pro dnešek i jediným východiskem ze současné politické degenerace“ (s. 7).

9 A. M. Píša, „O regionalismu“, *Právo lidu*, 1926, roč. 35, č. 206, s. 1.

10 K. ČAPEK, „Regionalismus“, *Kdyňská stráž*, 1934, roč. 7, č. 31, s. 1.

11 J. KOHN, „Regionalismus, pracovní pole asimilačního hnutí“, in *Asimilace a věky*. Praha 1936, s. 840 n.

v regionalismu viděla syntetizující možnost společenského i národního vývoje.¹² Konečně se objevily i úvahy o širším zaměření regionalismu do ekonomické a společenské oblasti proti původně uvažované kulturní.¹³

Ruský badatel Peter Bogatyrev přispěl do diskuse o některých problémech výzkumu regionální literatury svou studií *Funkčno-štrukturalna metoda a inné metody etnografie a folkloristiky ve Slovenských pohľadoch* (1935). Jeho metoda obohatila dobovou teorii tím, že studovala základní funkce, strukturu a dominanty etnografických, sociálních a kulturních faktů v přejímaném prostředí. Nezanedbatelný význam pro regionalismus měla rovněž studie Jana Mukařovského *Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty* (1936).

V meziválečném období byly vymezovány základní problémy regionalismu v souvislosti s ustavováním politického a kulturního života v tehdejším Československu. Formovalo se hledisko na jeho historické kořeny, sledovala se jeho funkce, stanovovaly se hranice mezi regionalismem a národopisem. Byla nastolena otázka perspektiv regionalismu, jež byly spojovány s jeho možnostmi přispět kulturnímu a společenskému vývoji národního celku. Někteří autoři postřehli i zárodek scestí při ustnutí regionalismu v uspokojení průměru.¹⁴

Po druhé světové válce, s výjimkou krátké etapy svobodného vývoje umění v letech 1945–1948, byly jakékoliv projevy regionalismu označovány za „buržoazní nacionalismus“. (Příkladem je tu osud Ondry Łysohorského¹⁵, který se snažil uskutečnit svoji představu o „kmenové literatuře“ vytvořením spisovného „lašského“ jazyka ze slezského nářečního základu a na něm usiloval získat oprávnění pro zjištění existence samostatného národa.) Jednu z prvních poválečných teoretických statí o regionalismu uveřejnil František Buriánek (odlišil v ní aspekty literární historie, pro kterou výklad vychází z kategorie času, a regionalistiky, kde k časové linii přistupují vztahy místní).¹⁶ Teprve od roku 1956 (tedy po kritice tzv. kultu osobnosti na XX. sjezdu KSSS a následně po XV. sjezdu KSČ), kdy se poněkud uvolnila ideologická pouta svazující literární tvorbu, se setkáváme s jistým rozvojem vlastivědné činnosti a v jejím rámci i s rozvojem lokálních literárních aktivit. V té době založenému pražskému časopisu *Květen* na Ostravsku sekundoval *Červený květ*, v němž se redakce rovněž zabývala otázkami významu a rozvoje literatury v regionu v diskusi z roku 1956. Redakce ji tehdy uzavřela konstatováním, že umění zpodobující život jistého kraje a kritik hodnotící dílo musí vidět regionální literaturu v souvislosti celonárodní, jinak by u nich došlo ke ztrátě měřítek a tvůrčí regionalismus by se zvrhl ve sterilní provincialismus.¹⁷ O rok později shrnuje Jiří

12 „Plzeň a regionalismus“, in *Plzeň a Plzeňsko v minulosti i přítomnosti*. Plzeň 1925, s. 1.

13 K. MALÍK, „Několik poznámek k diskusi o regionalismu“, *Přítomnost*, 1929, č. 6, s. 376; J. BLÁHA, „Úkoly regionalismu“, *Kaňský stráž*, 1929, roč. 2, č. 52, s. 1.

14 Autor práce děkuje V. Viktorovi za upozornění na regionalistické statě publikované v meziválečném období.

15 Srov.: MARTINEK, L. „Ondra Łysohorsky v laštině a překladech“, *Těšínsko*, 1999, č. 1, s. 13–14.

16 BURIÁNEK, F. „Literární historie a regionalismus“, *Var*, 1948, č. 1, s. 244.

17 *Červený květ*, č. 8, s. 17.

Krystýnek nedostatky vyskytující se při nesprávném chápání regionalismu ve studii *K otázce regionalismu v literatuře*.¹⁸ (KRYSTÝNEK 1957: 1–9) Jeho studii silně ovlivnila doba vzniku aplikací tzv. třídních hledisek marxistické estetiky. Autor v textu obsáhle hodnotil názory svých předchůdců a upozornil na „konzervativismus“ francouzského regionalismu a regresivní prvky v něm obsažené. Je zajímavé, že k výčtu badatelů, kteří se touto problematikou zabývali, připojil i svého učitele Franka Wollmana.¹⁹ Krystýnek také dospěl k pozitivnímu hodnocení regionálních kořenů každého literárního díla a přiznal regionalismu konstitutivní působení ve smyslu národního sjednocování. V této souvislosti připomněl zejména stanoviska Alberta Pražáka, ale i postřehy Artura Závodského a Oldřicha Králíka ze zmíněné ankety *Červeného květu*.²⁰

V publikaci *Šest studií o nové české literatuře* se regionální literaturou zabýval J. Hrabák v pojednání *O některých problémech regionální slovesnosti*. (HRABÁK 1961: 11–32) Upozornil v něm na některá úskalí užívání regionálního atributu při hodnocení literárního díla a zdůraznil přítom funkční hledisko. Na svou poválečnou studii navázal F. Buriánek studií *Literární Klatovy*, ve které oceňoval pozitivní přínos správně pochopeného a aplikovaného regionalismu.²¹ (BURIÁNEK 1962: 185–192.) Eva Hájková zasáhla do snah o aplikování filozofických kategorií a za měřítko vědeckosti regionalismu považovala, nakolik se podařilo v konkrétních skutečnostech odhalit jejich jedinečné, zvláštní a obecné rysy. (HÁJKOVÁ 1969: 2–4 obálky) Teoretické otázky vymezení regionu v literatuře zkoumal ve studii *Vymezení regionu v literárním bádání* Karel Bogar. (BOGAR 1969: 141) V roce 1970 bylo problematice regionalismu věnováno zasedání Václavkovy Olomouce. Ze zasedání byl vydán sborník *O socialistické kultuře a regionalismu* (Olomouc 1972).²² Jistým vyvrcholením v dobovém bá-

18 Podle J. KRYSTÝNKY k nim patří: 1/ lokální patriotismus, 2/ snižování kritérií a v důsledku toho podpora prostřednosti a diletantismu v umění, 3/ zploštění v pouhý zevní folklorismus, zájem o krajové zvláštnosti a svéráz bez proniknutí k třídní problematice kraje, 4/ interpretace krajové nebo kmenové society jako celku bez jasné třídní diferenciacce, 5/ zdůrazňování rozdílu kmenových a stavovských, aby byly zastřeny rozdíly a protiklady třídní, 6/ nesprávný, umělé vytvořený antagonismus mezi venkovem a městem bez zřetele k třídnímu složení venkovského i městského obyvatelstva.

19 KRYSTÝNEK zde uvádí publikaci F. WOLLMANA *K metodologii srovnávací slovesnosti slovenské*, Brno 1936.

20 Z projevu účastníků ankety *Červeného květu* o regionalismu připomínám vyhrcožený názor O. KRÁLÍKA, že „regionalismus je totéž jako realismus“ a „každý autor musí růst z konkrétního prostředí, každý básník má zkušenosti z určitého kraje“. Tento názor však nemá opodstatnění. Například z hlediska *mimesis* bychom s těžší mohli položit rovnítko mezi literárními díly založenými na regionálním principu tvorby a realismem. (Literární *mimesis* spočívá v prezentaci předmětů nebo činností ve verbální materii. Viz MITOSEK 1997: 17; přel. L. M.) Problém je samozřejmě o něco složitější, než jak ho vidí O. Králík.

21 F. BURIÁNEK mj. konstatuje, že jestliže literatura je nejlepším zrcadlem života lidí a nejnázornějším svědectvím minulého, pak „organický vztah krajového života k celonárodnímu je hlavním regulátorem vlastivědné práce i umělecké tvorby krajové, který je odvádí od nebezpečí provincialismu a lokálního patriotismu“.

22 Jednou z řešených otázek bylo vymezení regionu. Josef BARTOŠ se zabýval smyslem toho-

dání o regionalismu byla monografie Jiřího Svobody *Tvorba a region* (Ostrava 1974). Autor zde shrnul vývoj názorů na problematiku regionalismu, pokusil se o vymezení základních pojmů region, regionalismus, regionalistika, sledoval mj. vztahy mezi celkem a regionem, regionalismem a národopisem, regionalismem a politickým konzervativismem, pozornost věnoval sociálním zřetelům regionalismu.

S definicí regionalismu se setkáváme ve *Slovníku literární teorie*, kde jsou mu připisovány reakční tendence.²³ (VLAŠÍN aj. 1984: 312) Autorka hesla Zdenka Kovářová řadí do regionální literatury jednak díla úzce krajově determinovaná, spoluvytvářející místní kulturní život, jednak díla, v nichž se výrazným způsobem obráží autorův vztah k určitému kraji, k jeho zvláštnostem atd. Nepřipouští jakýkoliv vztah regionální tvorby k celonárodní literatuře, vzájemné souvislosti, ani závislosti. Přitom právě definice tohoto vztahu tvoří základ k pochopení problematiky a její aplikace v teorii a praxi. Regionalismu se dotýká i *Teorie literatury* kolektivu autorů vedeného Vladimírem Štěpánkem (1965). Heslo „regionalismus“ bylo zařazeno i do *Příručního slovníku naučného 3* (1966) a zúženo na etnografický pojem, do *Malého encyklopedického slovníku A – Ž* (1972), do *Ilustrovaného encyklopedického slovníku 3* (1982). Teoretický zájem o regionalismus v osmdesátých letech byl oživen dvěma konferencemi, tematicky ovšem úžeji vymezenými. V Opavě v roce 1985 se jednání zaměřilo na téma „Čtyřicet let literatury v Severomoravském kraji (1945–1985) a aktuální problémy regionalismu“. Slezské muzeum a Památník Petra Bezruče vydaly sborník téhož názvu. V Cikháji uspořádala v roce 1988 katedra bohemistiky PdF brněnské UJEP didakticky zaměřenou konferenci „Regionální prvky v literárním textu z didaktického hlediska“. V témže roce z ní vyšel sborník *Vědecká konference. Regionální prvky v literárním textu z didaktického hlediska*.

Uvažovali jsme dosud o dvou etapách rozvoje regionálně orientovaného literárněvědného výzkumu v období meziválečném a poválečném u nás. Třetí, tentokrát politicky neúčelovou etapu reflexe regionalismu a svobodného rozvoje regionalistiky, tvoří období po roce 1989. V Praze se 25. listopadu 1993 z podnětu Centra komparatistiky Filozofické fakulty Karlovy univerzity konalo sympozium „Regiony a jejich interpretace“, přičemž referáty z něho otiskl jednak časopis *Svět literatury*²⁴ a jednak byly vydány ve sborníku Ústavu pro českou literaturu AV ČR *Román a „genius loci“*. *Regionalismus jako pojetí světa v ev-*

to vymezení, které pro něj nebylo jen východiskem, ale i součástí a výsledkem výzkumu. (S. 79 n.) Stanislava ŠPRINCOVÁ pojem regionu specifikovala: „[...] heterogenní celek, vzniklý v průběhu historického vývoje, integrovaný působením jeho jádra, tj. města nebo aglomerace, která je jeho nesporným kulturním i hospodářským střediskem, a vnitřně propojený nejrůznějšími vztahy“ (s. 80 n.).

23 Z. KOVÁŘOVÁ uvádí: „[...] např. v období mezi dvěma světovými válkami využívaly regionalismus zejména směry konzervativního až reakčního zaměření, zdůrazňující protiklad mezi zemědělským venkovem jako uchovatelem starého mravního a sociálního řádu na jedné straně a industrializovanými městskými centry, která tento řád rozkládají a přinášejí vlastní civilizaci a s ní i pokrokové socialistické tendence na druhé straně.“

24 *Svět literatury*, 1994, č. 7, s. 21–97.

ropské a americké literatuře.²⁵ Z Centra komparatistiky FF UK vyšly posléze tři sborníky studií z komparatistiky, v nichž se objevily příspěvky s jednoznačně regionalistickou tematikou.²⁶ V Ostravě ve dnech 7. – 8. 12. 1994 uspořádalo Ostravské středisko Obce moravskoslezských spisovatelů a Katedra české literatury, literární vědy a dějin umění FF Ostravské univerzity konferenci „Literatura a region“;²⁷ stejnojmenný sborník referátů vydalo nakladatelství Optys v Opavě v roce 1995. Mezinárodní konferenci „Literatura v českém a polském Slezsku“ zorganizovala v Opavě Slezská univerzita ve spolupráci s Uniwersytetem Śląskim – Filia w Cieszynie 15. – 16. 11. 1995. Sborník z konference vyšel o rok později.²⁸ Ve dnech 26. – 27. 11. 1997 zorganizoval Ústav pro regionální studia Ostravské univerzity konferenci o regionalismu a literatuře v regionu na půdě Filozofické fakulty OU. V roce 1997 se pak objevil sborník *Region a jeho reflexe v literatuře* zahrnující referáty z konference.²⁹ V podobě sborníku prací FF OU vyšel podnětný soubor studií *Slezsko a severovýchodní Morava jako specifický region* (1997).³⁰

Zatím posledním obsáhlejším českým příspěvkem k problematice regionální literatury je pozoruhodná publikace Petra Posledního *Paměť hor. Z literárního povědomí východních Čech po roce 1945* (2001), v níž autor klade důraz na projektování duchovního prostoru vykračujícího mimo evidentní historická fakta nebo běžně popsatelné jevy. Posledního v této práci (metodologicky vycházející

25 Redigovali A. HOUSKOVÁ a Z. HRBATA, edice Ursus, sv. 4, bez uvedení roku vydání (pravděpodobně 1994).

26 *Kontext – překlad – hranice*. Red. Anna Housková. Praha: Centrum komparatistiky, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 1996; *Mezi okrajem a centrem*. Ed. Vladimír Svatoň, Anna Housková, Oldřich Král. Praha: Centrum komparatistiky, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 1999; *Kultura a místo*. Red. Vladimír Svatoň, Anna Housková. Praha: Centrum komparatistiky, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2001.

27 Na ostravské konferenci „Literatura a region“ se k literatuře vzniklé v regionu a poznamenané regionem ve svém dopise negativně vyslovil spisovatel Ota FILIP. Domnívá se mimo jiné, že pro regionální literaturu se v němčině užívá pojmenování skoro hanlivé – Heimatliteratur, tedy jakási směsice lidového pseudofolkloru, rádobynářečí, příběhy plné zhrzené lásky či neuskutečného milostného vztahu a nikdy neutuchající lásky k vlasti a k domovu... Podle Filipa jde v případě regionální literatury o kategorii poněkud pozvednuté triviální literatury. A uzavírá: „Mnozí zalézají do klínu lásky k vlasti jen proto, že mají strach se střetnout se světem.“ Podle Filipa je základní vlastností moderního člověka mobilita, intelektuální nomádství, odvaha opustit vlast nebo region, když ho vlast vyžene nebo podvede, okrade o budoucnost, anebo když se tvořivému člověku zachce žít někde jinde. Žfci se vlasti nebo zapřít region, z něhož člověk vzešel, však nelze, neboť je spolu s mateřštinou součástí jeho životopisu, prvním kulturním obohacením. (FILIP 1995: 27-30) Mezi regionální literaturu a tzv. „heimatliteratur“ však nelze pokládat rovnítko, jak to činí O. Filip. Každý z pojmů obsahuje jinou potencialitu tvořivosti.

28 Redigovali J. URBANEC a E. ROSNER, vydala ProFilia Cieszyn 1996.

29 Redigovali J. SVOBODA s redakční radou P. HOLÝ, S. KOLÁŘ, K. LEPILOVÁ, S. URBANOVÁ, vydala Ostravská univerzita, Ostrava, Filozofická fakulta, jako publikaci Ústavu pro regionální studia.

30 Redigovali J. SVOBODA s redakční radou P. HOLÝ, S. KOLÁŘ, K. LEPILOVÁ, S. URBANOVÁ, vydala Filozofická fakulta Ostravské univerzity jako sborník OU 170/1997.

zejména z tzv. francouzské tematické kritiky) zajímají hlavně významové souvislosti poezie a prózy, jimiž spisovatelé prověřují sebeuvědomění horácké komunity a naznačují cestu k pochopení identity východočeského regionu vůbec.

Naopak patrně nebudou zařazeny kapitoly o české literatuře po roce 1945 v jednotlivých regionech České republiky do připravovaných Akademických dějin české literatury po roce 1945 z důvodu rozsahu. Na tomto projektu se podílí kolektiv autorů v rámci výzkumného úkolu Ústavu pro českou literaturu AV ČR v Praze. Doufejme, že k „regionálním kapitolám“ bude alespoň přihlédnuto v konečném zpracování této významné literárněhistorické publikace.

Dovolím si na závěr vyjádřit naději, že český regionalismus není izolován, ale naopak představuje vstřícné hnutí směrem k demokratické Evropě.

Regionalismus by se mohl stát integrální součástí nové historické vize. Zásadní chybou by byla domněnka, že v postkomunistických zemích je možné se spokojit s pouhou ekonomickou transformací a transformací totalitního systému v systém demokratický. Bude třeba zároveň provést morálně-výchovnou transformaci člověka v duchu personalismu, čili v duchu koncepce, která zakládá svobodný rozvoj osobnosti člověka ve vztahu ke společnosti. Měli bychom usilovat o vytvoření šance pro hlubší vymezení regionalismu, aby idea „malé vlasti“ byla v souladu s myšlenkou blízkosti se všemi lidmi. Jinak řečeno, aby došlo ke změně pojmu „cizí“ na pojem „jiný“.³¹

LITERATURA

BOK, Václav

1984 „Germanistické poznámky k alexandrovské látce v jižních Čechách na počátku 14. století“, *Listy filologické*, č. 104

BOGAR, Karel

1969 „Vymezení regionu v literárním bádání“, in *Krkonoše Podkrkonoší*. 4 (Hradec Králové)

BURIÁNEK, František

1962 *Literární Klatovy* (Plzeň: Krajské nakladatelství)

BURIÁNEK, František

1948 „Literární historie a regionalismus“, *Var*, č. 1

FILIP, Ota

1995 „Dopis Oty Filipa“, in *Literatura a region*. Red. Jiří Svoboda (Ostrava – Opava: Optys)

HÁJKOVÁ, Eva

„K některým otázkám teoretických základů regionalistiky“, *Zprávy Slezského ústavu ČSAV v Opavě*, leden 1969, č. 129.

³¹ Pojmů „jiný“ („jinakost“) zde používáme v souladu s filozofickými úvahami francouzského fenomenologa Emmanuela Lévinase. (Viz například jeho práci *De dieu qui vient a l'idée*, Paris: Vrin, 1982, s. 17-33.) Lévinas uvádí: „Jinakost absolutně jiného není jen nějaká podivnost jeho podstaty, existuje ve společné rovině s podstatnými odlišnostmi, do jejichž oblastí zasahuje. [...] Jiné není zvláštním případem, jiným druhem, nýbrž původní a počáteční výjimkou ze řádu. Není tomu tak proto, že Jiné je něčím novým, co »vytváří prostor« pro vztah transcendence. Je to proto, že odpovědnost za Jiné je transcendencí v tom smyslu, že může být něco nového pod sluncem.“

HRABÁK, Josef

1961 „O některých problémech regionální slovesnosti“, in *Šest studií o nové české literatuře* (Brno: Blok)

HRABÁK, Josef

1962 „O regionalitě české literatury doby předhusitské“, in *Studie ze starší české literatury* (Praha: SPN)

KRYSTÝNEK, Jiří

1957 „K otázce regionalismu v literatuře“, in *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*, D 4

PALAS, Karel

1958 „K otázce regionalismu v české literatuře 17. a 18. století“, in *Franku Wollmanovi k sedmdesátinám* [Sborník prací] (Praha: SPN)

PALAS, Karel

1964 *K problematice krajové pololidové literatury 18. století*. Spisy Univerzity J. E. Purkyně v Brně, Filozofická fakulta, 97 (Praha: SPN)

PETRŮ, Eduard

1997 „Celonárodní a regionální literatura ve středověkém kontextu“, in *Region a jeho reflexe v literatuře*. Sborník Filozofické fakulty Ostravské univerzity (Ostrava: Filozofická fakulta), sborník č. 171

SUS, Oleg

1963 „Regionalita a regionalismus“, *Host do domu*, č. 10

VIKTORA, Viktor

1980 „Výbor z tvorby plzeňského humanisty“, *Listy filologické*, č. 103.

VIKTORA, Viktor

1997 „Regionalita v literatuře českého humanismu?“, in *Region a jeho reflexe v literatuře*. Sborník Filozofické fakulty Ostravské univerzity (Ostrava: Filozofická fakulta), sborník č. 171

VLAŠÍN, Štěpán aj.

1984 *Slovník literární teorie*. Red. Š. Vlašín a kol., 2. vyd. (Praha: Čs. spisovatel)

WELLEK, René – WARREN, Austin

1996 *Teorie literatury* (Olomouc: Votobia)

OSTATNÍ CITOVANÁ LITERATURA (ve výběru)

1928 *Anketa o regionalismu* (Kdyně: Kulturní výbor osvětový)

BOGATYREV, Peter

1935 „Funkčno-štrukturalna metoda a inné metody etnografie a folkloristiky“, *Slovenské pohľady*

1956, *Červený květ*, č. 8.

FISCHER, Josef Ludvík

1930 *Kultura a regionalismus* (Brno: Index)

KÖHLER, Joseph

1971 *Studien zum Problem des Regionalismus im spätem Mittelalter* (Würzburg, vl. nákladem autora). 2 svazky. I. 280 s., II. 108 s.

1996 *Kontext – překlad – hranice*. Red. Anna Housková (Praha: Centrum komparistiky, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy)

2001 *Kultura a místo*. Red. Vladimír Svatoň, Anna Housková (Praha: Centrum komparistiky, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy) *Literární listy*, 1883, č. 4

LÉVINAS, Emmanuel

1982 *De dieu qui vient a l'idée* (Paris: Vrin)

1995 *Literatura a region*. Red. Jiří Svoboda (Ostrava – Opava: Optys)

1996 *Literatura v českém a polském Slezsku*. Red. J. Urbanec a E. Rosner (Opava – Cieszyn: ProFilia)

MARTINEK, Libor

1999 „Ondra Łysohorsky v laštině a překladech“, *Těšínsko*, č. 1

- 1999 *Mezi okrajem a centrem*. Red. Vladimír Svatoň, Anna Housková, Oldřich Král (Praha: Centrum komparatistiky, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy)
- MITOSEK, Zofia
1997 *Mimesis* (Wrocław: Wydawnictwo Naukowe PWN)
- MUKAŘOVSKÝ, Jan
1971 *Cestami poetiky a estetiky*. Red. Květoslav Chvatík a Bohumil Svozil (Praha: Odeon)
- POSLEDNÍ, Petr
2001 *Paměť hor. Z literárního povědomí východních Čech po roce 1945* (Hradec Králové: Gaudamus)
- POVOLNÝ, František
1968 *O regionalismu* (Brno: KKS)
- Román a „genius loci“. Regionalismus jako pojetí světa v evropské a americké literatuře*. Red. A. Housková a Z. Hrbata, Praha: ÚČL AV ČR, edice Ursus, sv. 4, bez uvedení roku vydání (pravděpodobně 1994).
- 1997 *Region a jeho reflexe v literatuře*. Red. Jiří Svoboda s redakční radou Petr Holý, Stanislav Kolář, Květuše Lepilová, Svatava Urbanová (Ostrava: Ústav pro regionální studia FF OU)
- 1937 SLAVÍK, Bedřich. *Regionalismus a literatura* (Domažlice)
- 1997 *Slezsko a severovýchodní Morava jako specifický region*. Red. J. Svoboda s redakční radou P. Holý, S. Kolář, K. Lepilová, S. Urbanová (Ostrava: Ústav pro regionální studia FF OU)
- Svět literatury*, 1994, č. 7
- 1988 *Vědecká konference. Regionální prvky v literárním textu z didaktického hlediska* (Brno: PdF UJEP, Katedra bohemistiky)
- Zora*, 1885, č. 3, Olomouc.

ZUR REFLEXION DES REGIONALISMUS IN DER TSCHECHISCHEN LITERATURWISSENSCHAFT

Der Autor widmet seinen Aufsatz *Zur Reflexion des Regionalismus in der tschechischen Literaturwissenschaft* dem Professor der Masaryk-Universität in Brünn Josef Hrabák (3. 12. 1912 – 6. 8. 1987). Er verfolgt in ihm die Äußerungen des Regionalismus in der tschechischen Kultur und besonders in der Literatur. Er untersucht im chronologischen Blick, welche Beschaffenheit die bisherigen Leistungen unserer literaturwissenschaftlichen Regionalistik haben. Die Anfänge der regionalistischen Ideen in der tschechischen schönggeistigen Literatur (in der Belletristik) untersucht er seit der Wende vom XIX. zum XX. Jahrhundert, dem in der politischen Ebene die regionalistischen Bestrebungen um die Emanzipation im Rahmen des absolutistischen Systems vorhingen. Der Autor konstatiert, dass die ersten Andeutungen des theoretischen Interesses für den Regionalismus aus Mähren kamen. Bei den mehr bedeutenden literaturwissenschaftlichen Werken und Studien zum Thema des tschechischen Regionalismus hält der Autor inne und kommentiert sie. Zum Schluss drückt er die Hoffnung aus, dass der tschechische Regionalismus nicht isoliert ist, sondern im Gegenteil eine Bewegung darstellt, die in Übereinstimmung mit den Ideen des demokratischen Europas ist.

